بسم الله الرحمن الرحيم

بەناوی خودای بەخشندە و میهرەبان

زانكۆی سەلاحەدین-هەولێر
Salahaddin University-Erbil

كۆمەڵناسی سیاسی

م. توانا عثمان محمدامین
قۆناغی چوارەم – كۆمەڵناسی

- **تیۆرەکانی دروست بوونی دەوڵەت**

- **تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی:**

- بریتییە لە گرنگترین ئەو تیۆرانەی کە لێکدانەوەی بۆ **گەشەسەندنی کۆمەڵگە** و **بنیاتنانی دەوڵەت کردووە**، بەو مانایەی کە دەوڵەت و کۆمەڵگە بەرەنجامی **پەیمانی کۆمەڵایەتین.**

- بنەمای ئەم تیۆرە، پێیوایە کە مرۆڤ پێش دروستکردنی دەوڵەت و رێکخراوی سیاسی، ژیانی ئاسای هەبووە، هیچ سیستمێکی سیاسیی نەبوو، یاسای و دەستوورێک نەبوو کە ژیان رێک بخات، بەڵکو یاسای سروشتی و کردار و رەفتارەکانی مرۆڤ هەبوو، هەر کەس بەرپرسبووە لە ژیانی تایبەتی خۆی.

- ئەم تیۆرە لە لایەن کەسانێکی جیاواز گەنگەشە و هەلێنجراوی بۆکراوە لەوانە(هۆگۆ گرۆتیۆس-١٦٢٥)، (تۆماس هۆبس -١٦٥١)، (سامۆیل ڤەن یوفەندرۆف-١٦٧٣)، (جۆن لۆک-١٦٨٩)، (ژان ژاک رۆسۆ-١٧٦٢)، (ئیمانویل کانت- ١٧٩٧)، پێیاندەوتریت، هاوەڵانی پەیمانی کۆمەڵایەتی و هەریەکێکیان بە جۆرێکی جیاواز باسی تیۆرەکەی کردووە.

تۆماس هۆبز و تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی:

- **هۆبز** پێیوابوو، مرۆڤ لە **حاڵەتی سروشتی**، لە حاڵەتێکی **نائەخلاقییەوە** نزیکەوە، بەرژەوەندیی تایبەتی تێیدا زاڵە، ڕێسا و یاساکان هیچ بەهایەکیان نییە.

- بۆیە لێرەدا، **شەڕی هەمووان دژی هەمووان سەر هەڵدەدات**، مانەوە بۆ «**بەهێز**» دەبێت.

- پاش ئەمە، مرۆڤەکان بیریان لەوە کردەوە کە دەبێت لەم قۆناغە دەربازیان بێت بۆ **حاڵەتێکی باشتر**.

- بۆیە، بیریان لەوە کردەوە کە **پەیمانێکی گشتی ببەستن** کە هەمووان تێیدا بەشدار بن و **دەسەڵاتێک** بەرهەم بهێنرێت کە دەسەڵاتێکی باڵا بێت، بەرژەوەندیی گشتی بپارێزیت، توانای داڕشتنی یاسا و سزادانی تاوانباران و ڕێکخستنی ژیانی گشتیی خەڵکی هەبێت.

- پێویستە ئاماژە بەوە بکەین، تۆماس هۆبز لە **کەشێکی ترس و توقاندن لە دایک بوو** لە ترسی هاتنی سوپای ئیسپانی. خۆی دەڵێت دایکم دوانەی بوو کە بریتی بوون لە من و ترس. لەماوەی ژیانیدا بەچاوی خۆی پشێوی و ناهەمواری ڕەوشی سیاسی ئینگلترای بینیوە. ئەو **ڕووداوانە کاریگەریەکی تەواوی لەسەر بۆچونەکانی هەبووە.**

- بەتایبەت شەڕی ناوخۆی ئینگلیز لە دەیەکانی ١٦٤٠.
- لەم سۆنگەوە وێڵی بەرهەمێک بوو تا ببێتە ڕزگارکەری وڵات، دوو بەرهەمی گرنگ بەناوی (لەبارەی هاوڵاتیبوون) و (ڕەخنەی تۆماس وایت) هەیە. بەڵام ئەوەی هزری هۆبز بێت لە بەرهەمی (**لیڤیتان**-١٦٥١) خۆی دەنوێنێت.
- لە درێژەی پەیدابوونی دەوڵەت دەڵێ «هەر کەسێک لە فیترەتا(حاڵەتی سروشتی)، لە هەموو شتەکان بەشدارە و لە مافدا یەکسانن» و «لە بنەڕەتا ئەم یەکسانییە سەرچاوەی ناڕەحەتییەکانە» **چونکە خەڵک سنوور بۆ ئارەزووەکانی دانانێت.**
- هۆبز پێیوابوو، ژیانی مرۆڤ لەسەرەتادا بریتی بووە **لەشەرو ئاژاوەو ناکۆکی**، هەر تاك و گروپێك هێزو دەسەڵاتی هەبوایە هەڵی دەکوتایە سەر لایەن و گروپێکی تری بێهێز، بەمەش خەڵکان و گروپەکان نەیاندەتوانی خۆیان بپارێزن لە داگیرکاری و هەڵکوتانە سەر.
- بۆیە تاکەکانی کۆمەڵگا بیریان لە رێگا چارەیەك کردەوە، بۆ ئەوەی برۆنە دۆخێکی باشتر و ماف و ژیانیان زامن بیت و باشتر بێت لە دۆخی پێشویان.

- بۆ ئەم مەبەستە هەڵسان بە **دەستبەردار بوون لە تەواوی دەسەڵاتەکانی خۆیان** و **دایان بە چەند کەسێک تاکە کەسێك**، ئەو کەسەش ناویان نا پاشا یاخود میر.

- ئەو میرەش بووە دەسەڵاتداری کۆمەڵگا، **کەس نەیدەتوانی لێپرسینەوەی لێبکات،** بەم شێوەیە **ئەم قۆناغە باشتر بوو لە قۆناغی پێش خۆی.**

- دەبێت ئەوەشمان لەبیر نەچێت، ئەو بۆچونەوەی هۆبز لە ژیانی خۆی و ئەو قۆناغەی کە تیایدا ژیاوە سەرچاوەی گرتووە.

<u>جۆن لوك و تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی:</u>

- جۆن لوك بیرمەندێکی ئینگلیزی بوو.
- بۆچوونی جون لۆک دەربارەی حاڵەتی سروشتی و ئاسایی مرۆڤ، جیاوازە لە ڕای تۆماس هۆبز.
- لۆک پێیوابوو، **ژیانی سەرەتایی مرۆڤ ژیانێکی ئاسودە و ئاسایی و خۆشگوزەران و دوور لە کێشە بووە**، پێیوابوو، مرۆڤ لە سایەی **یاسای سروشت** دا بە **یەکسانی و ئازادی ژیاون.**
- ئەم بۆچونە ڕێك پێچەوانەی بۆچونەکەی هۆبزە، کە دەڵێت ژیانی مرۆڤ لەسەرەتادا پربووە لە ئاژاوەو ململانێ و هەڵکوتانە سەریەکترو نەپاراستنی مافی بێهێزەکان.
- جۆن لوك پێیوابوو، کە مرۆڤەکان بۆ ئەوەی برۆنە **قۆناغێکی باشتر و خۆشگوزەرانتر و ڕێکوپێکتر** پەنایان بردە بەر(**گرێبەستی کۆمەڵایەتی).**

- لۆک پێیوایە، مرۆڤەکان لە حاڵەتی سروشتی، پەیوەندییەکی یەکسان لە نێوانیاندا هەیە. بەڵام، مرۆڤ هەمیشە بە دوای ئازادیی بێسنوور دەگەڕێت. ئەم ئازادییە بێسنوورەش وا دەکات کە مرۆڤەکان نەتوانن بەگوێرەی پێویست پێکەوە بژین.

- بۆیە هەوڵی **بەستنی پەیمانی کۆمەڵایەتییان** دا، بۆ ئەوەی **ئازادیی تاکەکان لە کۆمەڵگەدا ڕێک بخات.**

- بەپێی ئەم **گرێبەستە کۆمەڵایەتیە**، تاکەکانی کۆمەڵگا دەست لە **بەشێك لە مافەکانیان هەڵدەگرن**، لەپێناوی ژیانێکی باشترو خۆشگوزەرانتر؛ نەك **لە هەموو مافەکانیان هەروەکو تۆماس هۆبز بۆی دەچێت.**

- لە هەمان کاتدا کەسی دەسەڵاتدار، ناتوانێت دەست بۆ ئەو مافانەی تاکەکان درێژ بکات، کە تاکەکان لای خۆیان هیشتویانتەوە.

- واتە کەسی دەسەڵاتدار، دەسەڵاتی بێسنووری نیە، بەرپرسیارە لە بەڕێوەبردنی دەسەڵاتەکەی، کە دەبێ لەچوارچێوەی دیاریکراودا بەڕێوەی ببات.

- ئەگەر ئەو چوارچێوەیە دەرباز بکات، بەرپرسیار دەبێت بەرامبەر تاکەکانی کۆمەڵگا، هەروەها کەسی دەسەڵاتدار، بەرپرسیارە بەرامبەر لە ئاسایش و سەلامەتی و فەراهەمکردنی یەکسانی و دادپەروەری لەنێوان هاوڵاتیاندا.

- بەم پێیە، ئەمە ئەوەی بەسەر دەسەڵاتداردا سەپاند کە ئازادییەکان ڕێک بخات و بەرژەوەندیی گشتی بپارێزێت.

جان جاک رۆسۆ و تیۆری گرێبەستی کۆمەڵایەتی:

- کتێبەکەی رۆسۆ گریێ بەستی کۆمەڵایەتی یان پەیمانی کۆمەڵایەتی (The Social Contract) کە لە ساڵی(١٧٦٢)، بڵاویکردەوە.

- ڕۆسۆ پێیوابوو، حاڵەتی **ڕەسەن و سروشتی** لە مرۆڤدا، بریتییە لە حاڵەتی **ئاشتی و میانەڕەوی کە پشت بە بەها ئەخلاقییەکان دەبەستێت.**

- هەروەها وایبۆدەچێ، کە گەشەسەندنی بوارەکانی **میکانیکی و ئابووری**، بووە هۆی ئەوەی کە کۆمەڵگە **هەوڵی دەربازبوون لە حاڵەتێکەوە بۆ حاڵەتێکی تر بدات.**

- گەشەسەندنی میکانیکی و ئابووریی کۆمەڵگە، بووە هۆی دروستبوونی **جیاوازی لە کۆمەڵگە** و پەیدابوونی **خاوەندارێتیی تایبەتی** و دواجار ئەمەیش بووە هۆکارێک بۆ پەیدابوونی **چەند سیفاتێکی نێگەتیڤ لە ناخی مرۆڤدا.**

- ئەم **خاوەندارێتییە،** بووە هۆی **دابەشکردنی کۆمەڵگە** بۆ **دوو چین،** چینی خاوەندارەکان و چینی کرێکاران. ئەمەیش بووە هۆی هەنگاوێک بۆ بنیاتنانی دەوڵەت و دەسەڵات.

- کە لە ڕوانگەی **کرێکارانەوە** ئامانج لێی بریتییە لە **بەرجەستەکردنی عەدالەت و یەکسانی،** لە ڕوانگەی **خانەدانەکانیش** ئامانج لێی بریتییە لە **پاراستنی بەرژەوەندی و موڵک و ماڵ و سامانیان.** ئەمەیش دەبوایە لە چوارچێوەی **پەیمانێکی کۆمەڵایەتیدا** ڕێک بخرێت، کە **بەرژەوەندیی گشتی** بپارێزێت.

- حکوومەت بەپێی ڕای ئەو، لە دامەزراندنا قەرزاری پەیمان و گرێ بەستێکی کۆمەڵایەتییە، کە پاراستنی خەڵک مسۆگەر بکات بەرامبەر بەمەش **خەڵک واز لە هەندێک مافی خۆیان بهێنن بۆ حکوومەت.**

- بەم جۆرە حکوومەتی ڕاست ئەویە، لەسەر ئاوات و حەزی خەڵک دامەزرابێت، و گەل بۆی هەیە لە حکوومەتەکەی **ڕاپەڕێت،** هەر کاتێک کە زانی لە مەرجەکانی گرێ بەستەکە پەشیمان بووەتەوە یان لایداوە.

- ڕۆسۆ مافی شۆڕش و ڕاپەڕینی خەڵکی دژی حکوومەت داوە گەرهاتوو لایدا لە بەرامبەر مەرجەکانی گرێبەستی کۆمەڵایەتی کە بەهۆیەوە دەوڵەت و حکومەت دامەزراوە کە گرنگترینییان بریتییە لە پارێزگاریکردنی حەڵک و بەدیهینانی دادەپەروەری و خوشگوزەرانی بۆ خەڵک.

زۆر سوپاس